

 ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК13:930.1:316.613.5

Вашкевич В.М.

Проблема самовизначення особистості в історичному процесі

Розглядаються нові тенденції в розробці проблеми визначення смислоутворюючого відношення до історії у тісному зв'язку з питанням про можливість самовизначення індивіда в історичному процесі. Зроблено висновок про необхідність активного відношення індивіда до соціального існування в усіх його хронотопних проявах: до минулого, сучасного та майбутнього.

Ключові слова: самовизначення, історичний процес, хронотопні прояви, особистість.

Звертання до проблем, пов'язаних з формуванням людської особистості, засвоєння нею соціальних ролей суспільного та власного досвіду виявляє різноманітні питання, що стосуються ролі історичної свідомості в процесі соціалізації особистості. Як відомо через соціалізацію забезпечується спадкоємність суспільного буття, засвоєння індивідом надбань культури певної людності, яка уможливорює людське існування в межах даної людності. Одночасно, будучи процесом засвоєння індивідом історичних надбань соціуму, соціалізація є формою безпосередньої соціальної самореалізації індивіда. Тому вона буває тим успішніша, чим активніше відбувається участь індивіда у суспільних справах.

Є всі підстави погодитися з констатацією, що «соціалізація – це не тільки становлення зрілості особистісних рис молодій людині, але й розвиток форм самої соціалізації в ході залучення індивіда до системи суспільних зв'язків і залежностей. ...Індивід стає їх реальним суб'єктом. Соціалізація триває все життя людини...» [1,506]. Сам процес формування людської особистості на основі навчання та виховання, засвоєння нею соціальних ролей суспільного та власного досвіду історично обумовлений, оскільки не тільки відбувається формування історично-конкретної особистості конкретного суспільства, а також відбувається зворотній вплив – риси

особистості виявляють формоутворюючий вплив на історично наявне суспільне буття.

Надаючи поняттю «історія» визначеного смислу і значення, необхідно разом і з тим зазначити, що під історією в даному випадку розуміється два аспекти:

– по–перше – це реальний процес розвитку суспільства в цілому, його історичних типів, окремих цивілізацій, етносів, країн, а також форм, сфер, виявів життєдіяльності суспільства;

– по–друге – це обґрунтоване, доведене та істинне знання здобуте історичною наукою, яка досліджує минуле суспільства з метою визначення причинного зв'язку минулого й сучасного, що дозволяє формувати обґрунтоване та розумно визначене відношення до майбутнього.

Запровадження наведеного визначення переслідує перш–за–все наступну мету – вказати фундаментальну роль історії та істинного знання про неї у формуванні свідомого відношення людей до своєї життєдіяльності.

Методологічна складова даного визначення історії полягає в коректному впровадженні тлумачення феномену історичної свідомості, як невід'ємної складової суспільної свідомості. Відповідно історичною свідомістю можна назвати таку сукупність міфологічних, фольклорних, художніх, наукових уявлень, зміст яких відповідає системі духовної діяльності суспільства в його історичному поступі. Соціальна пам'ять, традиції, рольові соціальні функції, історичні факти, історичні закономірності, суспільні ідеали та мрії, досвід їх втілення становлять множину безпосередніх проявів історичної свідомості, її родові ознаки.

XX ст. залишило у спадок новому століттю і тисячоліттю надзвичайно розвинутий науково–теоретичний рівень історичної свідомості, що в сучасних умовах виявляється різним чином:

– як науково обґрунтована ідеологія правового громадянського суспільства (політична функція);

– світоглядна позиція особистості, яка спирається на систему обґрунтованих принципів, що не вступають у суперечність між собою (світоглядна функція);

– раціонально діюча соціалізована особистість, для якої розумно обґрунтовані аргументи є достатньою підставою для прийняття рішення, що їх не ігнорує (соціальна функція).

Завершення XX ст. та початок нового характеризується звертанням до аналізу історико–філософських текстів не тільки в плані відтворення їх дійсного змісту, але й у плані виявлення в них можливостей не реалізованих авторами, оскільки проблеми, що були усвідомлені сьогодні ще не усвідомлювалися вчора. Сучасники виявляють зростаючий інтерес до ідей, що були, наприклад, філософія Б.Паскаля, ідеї гуртка Гердера «*Sturm und Drang*», філософія Сведенборга та Гемстергейса тощо, у новочасній філософії ніби «маргінальними» та «периферійними».

Нові тенденції в розробці проблеми визначення смислоутворюючого відношення до історії пов'язані з питанням про можливість самовизначення індивіда в історичному процесі. Не тільки світські, а й теоцентричні картини світу стають все більше антропоцентричними. Увага здебільшого акцентується на необхідності активного відношення індивіда до соціального існування в усіх його хронологічних проявах: до минулого, сучасного та майбутнього. Систематично здійснюються спроби окреслити цінності життя сучасної людини, повернути їй надію, яка була втрачена в процесі

секуляризації культури. Одночасно, філософська критика культури та ідеології модерну обґрунтовано висуває тезу про самостійну цінність культурно–історичної активності особистості, яка протиставляється прогресистським та субстанціонаційним підходам новоевропейського модерну.

Методологічну та світоглядну основу такої трансформації розуміння місця історії в духовній культурі сьогодення складає, так званий, «постмодерністський дискурс» [2], який категорично заперечує моделі пояснення розвитку соціуму, в основі яких лежить принцип історизму, єдності історичного і логічного. При цьому історизм визначається як уособлення зв'язку між минулим і майбутнім, детермінованості суспільно–історичних явищ, закономірності плину історичних подій. Проблеми виявлення основ людської культури та історії, тенденцій культурно–історичних змін, культурно–історична самоідентифікації людини, групи, народу, в зв'язку з поширенням тези про «вичерпаність та кризу проекту Модерну» [3,548] загострено усвідомлюються в зв'язку з розумінням втрати суб'єктом сенсу людського існування в історичному бутті. Рефлексія над зазначеним усвідомленням з необхідністю виявляє, що модернізаційні тенденції в переосмисленні смислоісторичної проблематики заперечують позитивний сенс важливого для суспільного буття поняття «історична відповідальність» людини, групи, партії тощо. Без аргументованого використання позитивного смислу зазначеного поняття індивідуальне та групове суспільне життя стає аморалістичним, обґрунтовано девіантним. За таких культурно–духовних обставин суїцид постає як єдина морально виправдана дія індивіда, що визначається максимом: «твариною бути не бажано, а для людського існування умов немає».

За допомогою довільної аналого–метафори змальований стан розгляду історії крізь «особистий горизонт людини», яка виявляє втрату оточуючим станом культури джерела для формування сенсу персонального існування особистості в сучасному світі, можна визначити терміном «неософістика». Слідуючи за смислом запропонованого терміну та продовжуючи встановлювати історичні аналогії можна уявити обґрунтованість позиції особистої жертвовності, як єдиного засобу протистояння культурі тотального софізму (неософістика). За безпосередню аналогію в даному випадку можна визнати постать Сократа, який власною самопожертвою реально–практично зупинив самозакоханість античної софістики, перетворивши слово «софістика» в термін, яким почали визначати різновид шахрайства, а не мудрості. Так само і за версією Чингіза Айтматова розкритою в романі «Плаха», особиста жертвовність Ісуса Христа та сучасної невлаштованої молоді людини постають як реально–практична та єдино–можлива морально виправдана поведінка.

Свідомість виявляє індивіду, що короткочасна людська буттєвість вписується в продовжуваний процес зміни одних людей іншими. Здобуте попередниками впливає на життя сучасників і наповнює змістом життя індивіда, а залишене ним є в свою чергу спадком його наступників. Минуле і майбутнє осягаються невідстороненою свідомістю сьогодення. Тим самим історія для індивіда стає предметом його думок, які в розвинутій формі здійснюються за двома основними схемами: колоподібного повторення подій; безперервного прогресивного поступу.

Відомо, що вже серед античних мислителів обидві форми були вирішені конкретними висловлюваннями. Перша, в найбільш ясному вигляді

крім висловлювань Полібія та Синь Цяня, відома як вчення Герекліта Ефеського про вічний вогонь, з якого все виникає, в який все перетворюється. А друга завдяки впровадженню поняття «прогрес». Термін «прогрес» ми знаходимо у праці Тіта Лукреція Кара «Про природу речей», який вживає визначення «прогресум» є рух вперед поступовий». У цій роботі висловлюється ідея, що всі досягнення людини викликані до життя допитливою думкою та потребами смертних, і все йде шляхом вдосконалення.

В подальшому ці два підходи знайшли своїх відомих прибічників. Зокрема, на позиціях ідеї кругообігу стояли Монтеस्क'є, Тьєрі, Гізо, Шпенглер, Тойнбі та інші. А на позиціях ідеї прогресу: Дж.Віко, Вольтер, Тьєро, Кондорсе, Руссо, Гольбах, Гельвецій...

У XVII ст. завдячуючи філософії Р.Декарта почала поширюватися думка, що визначала розум та раціональність джерелом пізнання та освоєння людиною природи. Ця ідея акумулювалася в понятті «Homo sapiens», за допомогою якого і сьогодні самовизначають себе люди.

Однак вже в ХУІІ ст. Жаком Боссьє висловлювалося заперечення ролі раціонального начала в історії на підставі думки: «Бог керує світовою історією, переслідуючи власну мету, а людству при цьому залишається лише хвилюватися» [4,721]. Тим самим пропонується ідея незалежної від свідомості людини зовнішньої сили, яка визначає плінність історичних подій.

Новоісторичні події виявили безпосередню залежність суспільного життя від наукового та технічного прогресу, що свідчило про відповідність ідеї фундаментального значення розвитку інтелекту для прогресивного поступу реальним історичним процесам. Ця обставина знайшла свій відбиток в творчості найбільш послідовного прогресиста Нового часу французького філософа Ж.Кондорсе, який висловив її в теоретично обґрунтованій формі в своїй праці «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» (1795 р.) [5,79].

На основі ідеї прогресу людського розуму як джерела прогресивних історичних змін суспільного буття відбувалося обґрунтування думки, що знання історії як процесу прогресивної зміни суспільства на підставі розумових зрушень індивідів, саме для цих розумових зрушень, розуму та свідомості має фундаментальне функціональне значення. Якщо людина розуміє та свідомо ставить до здійснюваних нею раціонально визначених історичних зрушень, тоді вона стає довершеною першопричиною історичних подій. Відповідно, історична свідомість людини має розумітися як така, що функціонально визначає відношення людини до соціуму, політичної діяльності, існуючого в тих чи інших формах світогляду. Іншими словами, історична свідомість дозволяє суб'єкту історичного поступу стати самодостатнім та відповідальним, здатним згідно зі своїм раціональним волевиявленням самозмінюватися, а не бути запрограмовано діючою машиною.

У випадку відсутності історичної свідомості у людини як суб'єкта історичного прогресу ми отримуємо джерело історичної активності, яке не здатне самозмінювати напрямок своїх дій. Таке джерело історичної дії має властивості машини, програму дій якої мають програмувати зовнішні стосовно цієї машини сили. Тільки в тому випадку, якщо свідоме відношення до історії є невід'ємна складова світогляду, політичної волі, соціального існування, тоді може йти мова про людиномірну спрямованість та смислонаповненість історії.

Враховуючи, що соціально–економічні трансформаційні процеси, які відбуваються в сучасній Україні виявляють необхідність ідейного обґрунтування нових форм суспільного життя, оскільки життєздатність останніх залежить від цілеспрямованого їх відтворення у повсякденності окремих громадян, відповідальне ставлення до формування змістовно науково визначеної історичної свідомості української молоді має пріоритетне значення.

Література

1. Чуйко В.Л. Методологічне значення вирізнення предмета та об'єкта наукового дослідження // Політологічний вісник. Зб. наук. праць. Вип.14. – К., 2003. – 87 с.
2. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. – К., 2000. – 250 с.
3. Лиотар Ж.–Ф. Постсовременное состояние // Культурология. – Ростов–на Дону, 1995. – 210 с.
4. Лансон Г. История французской литературы. – Т.1. – М., 1996. – 300 с.
5. Волгин В.П. Развитие общественной мысли во Франции в XVIII веке. – М., 1958. – 170 с.

Вашкевич В.Н. Проблема самоопределения личности в историческом процессе

Рассматриваются новые тенденции в разработке проблемы смыслообразующего отношения к истории в тесной связи с вопросом о возможности самоопределения индивида в историческом процессе. Сделан вывод о необходимости активного отношения индивида к социальному существованию во всех его хронотопных проявлениях: к прошлому, современному и будущему.

Ключевые слова: самоопределение, исторический процесс, хронотопные проявления, личность.

Vashkevych, V.M. An issue of personal determination in the historical process

Review of new tendencies in tackling the problem of determination of meaningful conscious attitude to the history in a close connection with the issue on an opportunity for personal determination of an individual in the historical process. It is concluded that an active attitude of an individual to the social existence in all its chronotropic manifestations: past, contemporary and future, is essential

Key words: personal determination, a historical process, chronotropic manifestations, an individual.